

Головко Олександр Миколайович,
доктор юридичних наук, професор
заслужений юрист України,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

ПОГЛЯДИ ФРІДТґЙОФА НАНСЕНА НА ДЕРЖАВУ І ПРАВО

Назва цієї доповіді виглядає дещо нестандартно і нетрадиційно. Зазвичай, наука історії вчень про державу і право досліджує погляди видатних мислителів, які відзначалися непересічною доктринальною правосвідомістю у галузі права, були видатними фахівцями або у філософії права, або у теорії держави і права. Ф. Нансен (1861 – 1930) не належить до жодної з цих категорій мислителів. Він взагалі не мав юридичної освіти, не був професійним юристом, вірогідно, не знався на юриспруденції в жодній мірі, щоби його вважати правознавцем. Але антропологічність права безумовно призводить до висновку, що кожна людина, якщо вона не є закоренілим злочинцем або абсолютним правовим нігілістом, має власні погляди на державу і право. Тим більше, йдеться про одну з найбільш непересічних особистостей європейської історії кінця XIX – початку XX століття, якою був великий полярний дослідник, учений, гуманіст і практичний поборник прав людини, лауреат Нобелівської премії миру Ф. Нансен.

Реконструювати особливості його правової свідомості та правової культури, поглядів на державу і право доволі непросто. Правознавчих праць він не писав. Однак, подвижницька діяльність вченого і громадського діяча, нерозривно пов'язана із забезпеченням прав людини. Передусім це стосувалося осіб, які потрапили до складних життєвих обставин. Їх поведінка мала в багатьох випадках юридично значущий характер.

Особистість Ф. Нансена формувалася у середовищі оригінальної правової культури. Успішність розвитку скандинавських країн у економіці та сфері соціального забезпечення населення не в останню міру пояснюється специфікою їх правових систем. Сучасна юридична компаративістика відносить їх до змішаних правових систем, більше того, до гібридних, у яких поєдналися риси найбільш розвинених типів – романо-германського та англо-американського. Для скандинавського права притаманною є відсутність національної обмеженості; дія окремих нормативно-правових актів одних держав починаючи з останньої третини XIX ст. поширювалися на територію інших [1, с.111-112].

Ф. Нансен народився у данській за походженням родині й був справжнім патріотом своєї батьківщини – Норвегії. Вихований в атмосфері суворой родинної дисципліни, закоханий у спорт, юний Фрідтьйоф тяжів до природничих і точних наук і відмовився від пропозиції зробити кар'єру адвоката, хоча юриспруденція була родинною справою. Батько – Бальдур Нансен був професійним юристом, який користувався величезною довірою своїх клієнтів, а дядько матері – граф Йохан Герман Ведель-Ярлсберг був віце-королем Норвегії й автором Конституції Норвегії 1814 року [Див.: 2]

При цьому протягом життя Ф. Нансен не обмежувався точними науками. Його пізнання були по-справжньому енциклопедичними: він займався етнографією, історичною картографією, метеорологією, біологією, медициною, анатомією, неврологією, геологією, гляціологією (наукою про кригу на земній поверхні), океанографією, політологією, філософією, історією та мистецтвознавством. Отже, це була дійсно непересічна особистість, і буде невеликим перебільшенням вважати, що саме різнобічна обдарованість, знання і атмосфера дитинства у родині висококваліфікованого професійного юриста відіграли свою роль у формуванні правосвідомості Нансена, яка дозволила йому стати видатним державним діячем і діячем у галузі міжнародного права та міжнародних відносин.

Для розуміння особливостей правової свідомості Ф. Нансена необхідно звернути увагу на його патріотизм і ставлення до моральних цінностей. Після смерті дослідника його тіло було вкрито норвезьким прапором і у своїй траурній промові спікер стортингу наголошував, що Нансен проніс цей прапор вище й далі ніж будь-хто з його співвітчизників. Зворушливими і щирими виглядають слова полярного дослідника, якими він описував своє повернення на батьківщину: «Здавалося, сама Батьківщина – мати, стара наша Норвегія ... міцно ... притискає до серця, дякує за те, що ми зробили. ... Жоден народ не має такої прекрасної вітчизни як ми!» [4, с.398]

Певно, саме патріотизм був головним рушієм дій найвідомішого у світі норвежця, коли у 1905 р. він став активним учасником здобуття Норвегією повного суверенітету і державної незалежності шляхом розірвання унії зі Швецією. Боротьба норвезького суспільства, норвезької політичної еліти за національну незалежну державу тривала майже століття, після прийняття Конституції Норвегії 1814 року. Ця, так звана Ейдсвольська (за назвою міста, де вона була схвалена) конституція діє й понині. Зберігала вона свою дію і в умовах унії зі Швецією, однак, за вимогою шведського короля (у 1814 р. це був славетний наполеонівський маршал Ж. П. Бернадотт під ім'ям Карла XIV Юхан) до цього Основного закону було внесено норму про унію. Станом на 1905 рік склалася ситуація, коли між Швецією й Норвегією могла спалахнути війна за незалежність останньої.

Ф. Нансен доклав великих зусиль, щоб використати свою популярність і авторитет, з одного боку, для консолідації нації (цьому були присвячені численні виступи перед різними верствами населення та публікації у пресі), а з іншого – для мирного розв'язання ситуації (роз'яснення лідерам, іншим політичним діячам провідних держав світу, а також участь у перемовинах із керівництвом Швеції). «У канцеляріях Європи не було дверей, зачинених для знаменитого дослідника, і він надав неоціненну допомогу, публікуючи інформативні статті у світовій пресі. Він також здійснив значний вплив на незалежний норвезький уряд під час внутрішньої дискусії про кризу...» [5,

р.5] Є відомості, що на етапі виборювання незалежності політичні лідери Норвегії пропонували Ф. Нансену найвищу посаду – президента чи навіть короля майбутньої держави, від чого він відмовився. Натомість вчений розпочав свою дипломатичну кар’єру, і одразу на винятково відповідальному посту. З 1906 по 1908 р. він був послом Норвегії у найпотужнішій державі тогочасного світу – Великій Британії [Ibid].

Як представник точних наук, Ф. Нансен закономірно дотримувався позитивістського погляду на право, стверджував єдність прав і обов’язків: «...Де є право, там є і обов’язок!» [Цит. за: 6, р.23] Разом з тим, особливе значення у всіх сферах життя, у науці, у політико-правовій площині вчений надавав моралі. Одна із найбільш відомих його статей так і називалася: «Наука і мораль».

Наступний важливий етап життя, у якому в повній мірі проявилися політико-правові погляди Ф. Нансена, розпочався після завершення Першої світової війни. Він зосередився на міжнародній гуманітарній діяльності, яка саме завдяки норвезькому мислителю вийшла на новий історичний етап свого розвитку. Робота Ф. Нансена в якості спеціального комісара Ліги Націй, його титанічні зусилля у боротьбі з голодом, геноцидом, врятування і створення мінімальних умов для біженців і вирішальна роль у поверненні сотень тисяч військовополонених фронтів Першої світової війни додому загальновідомі. Небагато в історії людства фігур такого масштабу практичного гуманізму. Доктрина миру і міжнародного співробітництва, яку Ф. Нансен наполегливо просував протягом десятиріччя з невеликим своєї діяльності у Лізі Націй, на царині міжнародного права та його застосування, стала загальновизнаною вже після його смерті, після раніше не бачених жахів Другої світової війни. Важливо, що один із найбільших і найбільш вражаючих подвигів Ф. Нансена з урятування і облаштування життя колишніх військовополонених і переміщених осіб вдалося здійснити завдяки оригінальному юридичному рішення, запропонованому людиною, яка не

мала жодного відношення до юриспруденції. Мова йде про славнозвісний паспорт Нансена.

Цей документ, який посвідчував особу людей, котрі не мали громадянства, був запропонований Ф. Нансеном у 1922 р. Сотні тисяч людей були фактично «легалізовані», отримали визначений правовий статус. Паспорт Нансена видавався російським білоемігрантам, які тікали від більшовицького режиму, вірменським біженцям, котрі рятувалися від геноциду 1915 р. у Туреччині. Жахи Другої світової війни надали «другого поштовху» застосуванню цього незамінного правового рішення за обставин гуманітарних катастроф. У 1942 р. паспорт Нансена визнавали 52 держави світу. Це стало гідною відповіддю проблемі масового біженства, з якою людство зіткнулося уперше саме на початку ХХ століття. Паспорт видавався за наявності двох підстав: документа, що посвідчує особу; документа, який підтверджує, що дана особа є емігрантом. Концепція Ф. Нансена щодо міжнародного документа, який посвідчує особу без громадянства, лягла в основу Конвенції про статус біженців, затвердженої Генеральною асамблеєю ООН 3 грудня 1951 р., тобто була імplementована у міжнародне право біженців. Всього було видано близько 450 тис. паспортів Нансена [7]. Саме діяльність Ф. Нансена заклала підвалини інституту Верховного комісара ООН у справах біженців, який функціонує досьогодні.

У нобелівській промові (грудень 1922 р.) Ф. Нансен наголошував: «...Наша робота має значення як засіб попередження війн у майбутньому, оскільки вона допомагає пробудити почуття братерства і любові до ближнього» [цит. за: 6, р.53]. З надзвичайною прозорливістю мислитель віщував жахи Другої світової війни, попереджав людство, що Європа йде до варварства, що окремі політики закликають до знищення цілих народів. Ф. Нансен також прозорливо вказував на необхідності розвитку міжнародних судових органів.

Таким чином, погляди Ф. Нансена на державу і право можна звести до наступних позицій:

- будучи позитивістом, як і належить видатному вченому в галузі природничих наук, матеріалістом, тобто прихильником об'єктивного обґрунтування права, він водночас залишався переконаним і послідовним гуманістом, виступав проти засилля політичних інтересів у правовому бутті, проти аморальності держави і права, їх байдужості й зневажання правами людей;

- людина, її базові права – основа правового, і передусім міжнародно-правового життя; будь-які форми людиноненависництва, дискримінації, геноциду є неприпустимими і загрозливими для всього існування людства;

- в основі міжнародного права повинна лежати винятково ідея й мета миру, взаємної довіри, співробітництва і толерантності; війна та її пропаганда є смертельною загрозою для світової спільноти;

- вчений виступав послідовним прихильником національної демократичної держави, кращою формою якої він вважав конституційну монархію.

Підсумовуючи, зауважимо, що гуманістичні погляди Ф. Нансена на мораль, право, суспільство, політику, міжнародні відносини не втратили актуальності й сьогодні. Якими злободенними виглядають наступні рядки, написані великим мислителем у кінці життя: «Для того, щоб з'явилася надія на краще майбутнє, потрібно в першу чергу подолати страх. ...Ми повинні працювати спокійно і впевнено, щоби закласти основу етичного життя індивіда і суспільства. У першу чергу ми не повинні допускати, щоби підтримувалася ворожнеча між націями, ґрунтована на страху. Дуже сумно, що в міжнародній політиці абсолютно відсутні моральні основи. Неможливо розв'язати міжнародні протиріччя війнами. Війна є заперечення і рано чи пізно призведе до загибелі, а взаємодопомога, доброзичливість – явища позитивні й складають основу для кращого майбутнього. Але для вирішення цих проблем є необхідним, щоб кожна нація виявила готовність йти на жертви» [цит. за: 6, р.65]

Використана література:

1. Порівняльне правознавство. Підручник /С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов, І. О. Биля-Сабадаш та ін.; за заг. ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2012. 272 с.
2. Електронний ресурс: Режим доступу: <https://eidsvoil1814.no>
3. Будур Н. Нансен: человек и миф. Електронний ресурс: Режим доступу: <https://loveread.ec>
4. Нансен Ф. «Фрам» в Полярном море. Електронний ресурс: Режим доступу: <https://knijky.ru/books/fram-v-polyarnom-more>.
5. Christensen Chr. A. R. A Life in the Service of Science and Humanity: Електронний ресурс: Режим доступу: <http://fni.no>
6. Нансен-Хейер Л. Книга об отце (Нансен и мир): Електронний ресурс: Режим доступу: <https://www.litmir.me/br/?b=135053>.
7. The Nansen passport: the innovative response to the refugee crisis that followed the Russian Revolution. *The Conversation*. Електронний ресурс: Режим доступу: <https://theconversation.com>